

«СМИСЛОЖИТТЄВА ДИСПОЗИЦІЯ ОСОБИСТОСТІ» : РОЗУМІННЯ СМИСЛУ ЖИТТЯ НА ПІДСТАВІ ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЇ

В статті досліджуються теоретико-методологічні засади соціологічної концептуалізації смислу життя. Аргументується, що така концептуалізація може бути здійснена на підставі використання пізнавальних можливостей постструктуралістської соціології. Автор пропонує власну теоретичну інтерпретацію концепту «смысложиттєва диспозиція особистості», яка трактується як схильність особистості відбирати певні життєві смисли, розуміти як смисл власного життя їх інтегральне значення та діяти виходячи з даного розуміння.

Ключові слова: *смысл життя, смысложиттєва диспозиція особистості, постструктуралістська соціологія*

В статье исследуются теоретико-методологические основы концептуализации смысла жизни. Аргументируется, что такая концептуализация может быть осуществлена на основе использования познавательных возможностей постструктуралистской социологии. Автор предлагает собственную теоретическую интерпретацию концепта «смысложизненная диспозиция личности», которая трактуется как склонность личности отбирать определенные жизненные смыслы, понимать как смысл собственной жизни их интегральное значение и действовать исходя из этого понимания.

Ключевые слова: *смысл жизни, смысложизненная диспозиция личности, постструктуралистская социология*

The article examines the theoretical and methodological foundations of sociological conceptualization of the meaning of life. It is argued that such a conceptualization can be accomplished through the use of cognitive abilities of poststructuralist sociology. The author offers his own theoretical interpretation of the concept of «life-meaning disposition of personality», which is interpreted as the disposition of the personality to select a certain meaning of life, to understand the meaning of his own life as their integral value and act on that understanding.

Key words: *the meaning of life, life-meaning disposition of personality, poststructuralist sociology*

Актуальність теми дослідження. У сучасній теоретичній соціології дослідження специфіки смислової детермінації організації суспільного життя на тлі зростання плюралізації життєвих стилів й персоніфікованих практик, ускладнення й прискорення соціальних

комунікацій, диференціації цінностей та соціокультурної глобалізації в цілому набуває нового рівня актуальності.

Історично склалося так, що вивчення теми смислу життя, у зв'язку з її значущістю для людського існування, має міждисциплінарний характер. Початок академічному дослідженню смислу життя було покладено в філософії й протягом тривалого часу дана тема вважалася прерогативою філософських наук. Згодом, у зв'язку з тим, що самі смислові характеристики життєдіяльності людини мають генетичний зв'язок з процесами розуміння, осмислення, діяльністю свідомості загалом, до вивчення даної теми долучилися й психологічні науки. Надбанням цих галузей знань стало розуміння того, що саме є смислом життя людини виходячи з різних онтологічних підстав буття та яким чином відбувається усвідомлення смисложиттєвих основ людського буття в цілому.

Однак, тільки соціологічна наука здатна виявити взаємну детермінацію смисложиттєвих практик особистості та існуючих соціальних (групових та інституціональних) структур. Ось як про це пише Л. Н. Коган: «проблема смислу життя має ряд аспектів: філософський, соціологічний, етичний, релігійний, соціально-психологічний. Основним є соціологічний, бо він розкриває залежність смислу життя від суспільних відносин, до яких включений соціальний суб'єкт, та показує, що саме, суспільні відносини дають простір або, навпаки, гальмують здійснення життєвих цілей» [1, с.221].

У зв'язку з цим специфіка соціологічного підходу до вивчення смислу життя полягає в дослідженні того, *яким чином певне розуміння смислу життя детермінує соціальну взаємодію і, відповідно, як соціальні структури впливають на формування такого розуміння смислу життя.*

В соціології поняття «смысл» як категорію для пояснення соціальної дії вперше було використано в «розуміючій соціології» Макса Вебера, який писав: «Соціальним ми називаємо таку дію, яка, по передбачуваному дійовою особою (або дійовими особами) смыслом, співвідноситься з дією інших людей та орієнтується на неї» [2, с.602-603]. Виходячи з даного розуміння життєдіяльність особистості можна визначити як соціальну дію, орієнтовану на дії інших (безпосередньо або за допомогою освоєння культурного простору суспільства), та співвіднесену з передбачуваним особистістю суб'єктивним смыслом – інакше смыслом життя. І хоча Вебер у своїх працях не ставив завдання розкриття змісту смислових підстав індивідуальних дій, обмежуючись виділенням чотирьох типів соціальної дії, сама вказівка на суб'єктивний смысл як зміст соціальної дії має величезний евристичний потенціал для подальшої соціологічної концептуалізації смислу життя особистості.

В той же час тривалий історичний розвиток досліджень смислу, в тому числі

й смислу життя, в предметних межах філософських й психологічних наук, а також зв'язок смислу зі свідомістю та раціоналізацією дії, – односторонньо визначили його атрибутивний статус у суб'єктивістських соціологічних теоріях (феноменологічна соціологія, етнометодологія, символічний інтеракціонізм та ін.),

в результаті чого смисл зводиться до усвідомлення мотивів дій і розуміється як продукт, який конструюється при інтерпретації соціальної взаємодії. При цьому суб'єктивістська соціологія ігнорує роль соціальних структур в конструюванні смислу й тим самим обмежує можливості соціального аналізу феномену смислу життя.

У свою чергу в об'єктивістських соціологічних теоріях (функціоналізм, теорія конфлікту) смисловим підставах соціальної взаємодії односторонньо надається статус реляційного, похідного компонента соціальних дій, специфіка якого залежить від впливу групових або інституціональних структур. При цьому об'єктивістська соціологія ігнорує потенціал й варіативність дій людини, її здатність до прояву ініціативи, індивідуальної активності, іншими словами агентність суб'єкта.

Дане гносеологічне протиріччя, що полягає у взаємно обмеженому баченні потенціалу соціального суб'єкта й детермінації структур соціальної реальності – з одного боку, та необхідністю розробки нової евристичної стратегії соціологічного пізнання, яка б дозволила сформувати цілісну систему соціологічних знань щодо смислових детермінант соціальних дій – з іншого, дозволяє подолати підхід постструктуралістської соціології.

Постструктуралістська соціологія (П. Бурд'є, Е. Гіденс, М. Фуко, Ж. Деріда, Ж. Дельоз, Л. Тевено, та ін.), що намагається поєднати дослідницькі переваги обох вищезазначених типів соціологічних теорій та розуміє соціальну реальність як простір позицій та диспозицій, та яка заснована на ідеї агентності як обмеженої структурою (габітусом і капіталами) індивідуальної активності, дозволяє подолати інтерпретацію смислу життя особистості через раціоналізацію соціальної дії та надає можливість вибудувати адекватну пояснювальну соціологічну модель смислу життя.

В сучасній теоретичній соціології вивченню концептуальних засад та дослідницької специфіки постструктуралістської соціологічної парадигми присвячені праці як вітчизняних – Є. Головахи, О. Злобіної, В. Королька, Н. Костенка, В. Мартинюка, Н. Паніної, А. Погорілого А. Ручки, Л. Скокової, Н. Соболевої, М. Соболевської, В. Танчера, В. Тарасенка, так і російських й західних соціологів – Ю. Давидова, Л. Іоніна, Ю. Качанова, А. Лонева, Р. Осипова, В. Радаєва, А. Філіпова, Н. Шматко, Дж. Александера, Р. Барта, З. Баумана, Л. Вакана, Ф. Вебстера, Р. Вотерса, Е. Гіденса, Ф. Коркюфа, Р. Ленуара, Д. Мерльє, Л. Пенто, Дж. Рітцера, Е. Сейера, Н. Смелзера, Дж. Тернера, Дж. Уррі,

Ю. Хабермаса, П. Шампаня, та інших. Однак слід констатувати, що тематика дослідження смисложиттєвих підстав організації та здійснення соціальними суб'єктами власних соціальних дій у межах певних диспозицій у соціальному просторі окремих суспільств отримала лише фрагментарне наукове висвітлення.

Мета статті: визначити теоретико-методологічні засади соціологічної концептуалізації смислу життя та представити теоретичну інтерпретацію концепту «смисложиттєва диспозиція особистості».

Етимологічно словосполучення «смысл життя» можна розшифрувати як «осмыслити життя», що орієнтує на осмислення всього процесу життєдіяльності. У зв'язку з цим, усвідомити смысл життя означає осмыслити життя в його цілісності, тобто охопити свідомістю всі смисли в житті й життя як ціле.

Як зазначає Д. В. Пивоваров, «... під смыслом життя слід розуміти внутрішнє ціле («інтеграл») всіх значень, знаків, подій, складових «тексту» («драми») життя індивіда. Будучи ідеальним за природою та тим, що відноситься до сфери істотного (але не речового) буття, смысл життя опосередковано проявляється через вчинки та настанови, позначається в поведінці, у ставленні людини до «свого» й «іншого», проте він не зводиться до простої суми значень окремих подій. Смысл життя є «буття скрізь і ніде в даному місці», він віртуально перебуває в кожному вчинку, але не втілений цілком ні в одному з них, а тому знаходиться по ту сторону від метричного світу фактів, чуттєвих даних, вислизає від зовнішньої знакової фіксації, категоризації. Він не сприймається безпосередньо, але розуміється – або інтуїтивно, через совість як орган смыслу, або в результаті роздумів над серією вчинків, – вичитується з подієвого тексту. Разом з тим, буває, «ідея індивіда» стає чітко зримою в особливо характерних вчинках, до яких змушують «прикордонні ситуації», критичне становище, переломні моменти в житті людини» [3, с.637]. Саме тому смысл життя «регулятивне поняття, властиве будь-якій розвинутій світоглядній системі, яке виправдовує й тлумачить властиві цій системі моральні норми й цінності, показує, в ім'я чого необхідна діяльність, до якої вони спонукають» [4, с.517].

Відповідно, у найзагальнішому вигляді смысл життя можна визначити як *виправдання власного існування, його доцільності, затвердження його необхідності. У зв'язку з цим поняття «смысл життя» позначає деяку думку, осмыслену ідею, що стала розумною підставою й надає значення, кінцеву мету, цінність, причину й результат всьому процесу життєдіяльності людини, всього його життя.*

У науковій літературі за темою смыслу життя поняттями, що

описують смисложиттєві практики особистості, крім загальноновживаного «смысл життя», є поняття «смисложиттєва орієнтація» та «смисложиттєва концепція».

Однак, дані поняття найчастіше трактуються на повсякденному рівні за аналогією з усталеними науковими поняттями: «смисложиттєва орієнтація» як ціннісна орієнтація, але взята в аспекті смисложиттєвих цінностей, а «смисложиттєва концепція» як когнітивне розуміння смыслу життя (що пояснюється значенням латинського кореня «sepi» в європейських мовах).

Так, наприклад, В. О. Кутирєв прямо пише: «спираючись на загальне ядро понять: «смисложиттєва орієнтація», «тип», «парадигма» (іноді «настанова») ми будемо вживати ці поняття як синоніми» [5, с. 120]; Г. М. Гумницький розглядає всього дві концепції смыслу життя: релігійно-ідеалістичну та матеріалістичну [6]. Прикладами подібної недиференційованої інтерпретації, зокрема поняття «смисложиттєва орієнтація», є й деякі соціологічні теоретико-прикладні дослідження смыслу життя (С. В. Миронова [7], О. В. Соколова [8]), концептуалізація яких викликає сумнів.

Також вищезгадані поняття використовуються й на рівні теоретичних доробків, але в психології – тест «смисложиттєвих орієнтацій» (Д. О. Леонтьєв [9]), діагностична методика «смисложиттєва концепція» (Г. А. Пальм [10]), що являє істотне обмеження для застосування в соціологічному дослідженні смыслу життя. Наприклад, Г. А. Пальм визначає смисложиттєву концепцію особистості як когнітивну складову смыслу життя, який, у свою чергу, визначає як «міф,

особливий продукт споглядання, в ході якого відбувається осягнення зв'язності історії власного життя й деякого ідеального задуму людського життя, призначення людини, «первообраз»» [10, с.41].

Але й соціологічні інтерпретації поняття «смысл життя», що існують сьогодні (В. І. Добренєков й А. І. Кравченко [11], В.Г. Немировський [12], А. В. Яковенко [13], та інші), також не є задовільними, оскільки носять описовий, часто метафоричний, характер, неоднозначні в межах сфери застосування та залежні від контексту. При цьому такі інтерпретації не відображають власне соціологічну специфіку вивчення смыслу життя, і в цілому не здатні точно позначити як саме поняття, так і його співвідношення з іншими поняттями в межах предметної сфери – структури світогляду та діяльності особистості. Наприклад: «Смысл життя – поняття, що виражає призначення індивіда, суб'єктивне розуміння мети свого існування» (В. І. Добренєков й А. І. Кравченко [11]); «комплекс прийнятих для себе людиною внутрішніх настанов, що надають йому життєвий імпульс чи імпульси, що спонукають визначати особисту

життєву стратегію та намагатися її реалізувати» (А. В. Яковенко [13, с.17]); та ін.

Таким чином, на існуючому рівні концептуалізації й у такому вигляді інтерпретації вищевказаних понять їх застосування в соціологічному аналізі смислу життя особистості не є можливим.

«Поняття про особистість постає в соціологічному контексті не в образній, а в категоріальній формі, розкриваючи найбільш суттєві характеристики цього складного й багатовимірного феномену» [14, с.124] – зазначає О. Г. Злобіна. У зв'язку з цим в структурі особистості категорія смислу життя як основоположного регулятора життєдіяльності людини може бути виражена як: «настанова» (Д. Н. Узнадзе [15, с.18], В. П. Тищенко [16, с.83]), загальний «особистісний смисл» (О. М. Леонтьєв) [17, с.145-148], «смисловий рівень настанови» (О. Г. Асмолов) [18, с.61-69], «покликання» (І. Ф. Смолянінов й В. Н. Шилов) [19], «переважна ціннісна орієнтація» (І. Л. Зеленкова) [20, с.116] та ін. Однак, теорія диспозиційної регуляції соціальної поведінки, розроблена В. О. Ядовим [21], дозволяє визначити смисл життя як елемент вищого рівня диспозиційної структури особистості.

У своїй теорії В. О. Ядов розглядає структуру особистості як ієрархічно організовану систему диспозицій – схильностей до сприйняття ситуацій або умов діяльності, поведінкових готовностей, що направляють діяльність, – яка формується на підставі закріпленого (фіксованого) в минулому досвіді. У найзагальнішому вигляді диспозиційна регуляція соціальної діяльності особистості, згідно з В. О. Ядовим, описується такою формулою: «С-> Д-> П», де «С» – ситуація (або умови діяльності), «Д» – диспозиція відповідного рівня, «П» – поведінка (або діяльність). При цьому кожен рівень диспозиційної ієрархії, за винятком початкового, включає в себе когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, які самі входять у відповідні відносно самостійні підсистеми в рамках загальної диспозиційної ієрархії.

Дана теорія й, зокрема, застосування принципу диспозиційності (схильності), дає можливість подолати усталене в академічному розумінні уявлення щодо дискурсивного характеру смислу життя й дозволяє його визначити як певну диспозицію вищого рівня, *когнітивні, емоційні та поведінкові*

компоненти якої актуалізовані щодо наявних й передбачуваних в майбутньому, прогнозованих умов (ситуацій) життєдіяльності особистості.

У найзагальнішому вигляді смисл – це усвідомлюваний особистістю, та той, що відображається свідомістю зв'язок між предметами й / або ситуацією меншою по відношенню до ситуації більшою. Щоб усвідомити смисл необхідно вийти за межі контексту,

ситуації меншою та увійти в контекст ситуації більшої. Відповідно, теоретична модель смислу життя полягає в наступному: життєві смисли сходять по вертикалі в певну ієрархію життєвих смислів (де кожний наступний смисл більш загальний й змістовний), вершиною якої є смисл життя. При цьому «життєвий смисл» розуміється як життєве значення (конкретна життєва цінність, ціль, і т.п.), що має суб'єктивно високу значущість в житті особистості, а «смисл життя» – як інтегральний принцип, що пояснює та який виправдовує доцільність вектора життєдіяльності особистості.

Осмишлюючи існуючу реальність у співвідношенні з індивідуальним досвідом й потребами, з усього запасу накопичених знань, особистістю витягуються тільки необхідно адекватні наявній ситуації життєві смисли й інтегруються відповідно із принципом логічної й психологічної узгодженості в загальне розуміння, бачення смислу власного життя, яке стає диспозиційним утворенням (в розумінні В. О. Ядова) та починає виконувати регулятивну функцію по відношенню до різних життєвих смислів й практик. У зв'язку з цим схильність особистості відбирати певні життєві смисли, розуміти як смисл власного життя їх інтегральне значення та діяти виходячи з даного розуміння – можна назвати *смисложиттєвою диспозицією*.

Смисложиттєва диспозиція особистості заснована на специфічному, стійкому, в тому або іншому ступеню усвідомленому знанні особистості про себе, що проявляється у вигляді соціальної спрямованості. Таке знання формується за допомогою інтеріоризації особистістю різних життєвих смислів, виражених в екзистенційних уявленнях, ідеях про власне призначення, про мету та цінність життя, щастя, смерть та можливість безсмертя, свободу вибору й відповідальність, а також смисложиттєвих цілях та смисложиттєвих цінностях, ідеалах, у співвідношенні з уявленням про своє місце в соціокультурному просторі, його самооцінкою й світоглядом в цілому. Це знання має довготривалий, стратегічний та нормативний для життєдіяльності особистості характер; переживається на емоційному рівні у формі почуттів та настроїв й реалізується в соціальній діяльності за допомогою й у формі стилю життя, який й відображає процес реалізації смислу життя, установку на нього.

Логіка наукового аналізу постструктуралістського підходу П. Бурд'є [22] полягає в топологічному уявленні про дуальність соціального простору, як продукту конструювання (тобто соціальних практик) з боку соціальних позицій (пов'язаних з розподілом видів, форм, об'єму й комбінацій капіталів – ресурсів в полях соціального простору, які перетинаються) та диспозицій (схильностей агентів реагувати згідно власним габітусам та діяти у різних полях соціального простору під тиском з боку структурованих позицій, і, в той же час, структуруючи дані позиції відповідно до власного сприйняття

соціального простору).

Відповідно цій логіці смисложиттєву диспозицію особистості агента можна визначити як ментальний конструкт самосвідомості, обмежений сферою

компетенції габітусу агента, у вигляді певної сукупності стійко відтворюваних диспозицій, схильностей до реалізації конгруентного позиції агента генерального напрямку консолідованих й тих що консолідують соціальних практик; що є при цьому специфічним культурним капіталом в інкорпорованій його формі, який не піддається відчуженню й набувається в процесі соціалізації за допомогою соціальних практик й утвердження агентом власної соціальної позиції та, відповідно, безпосередньо впливаючий на структуризацію позицій агента в соціальному просторі; реалізується у формі стилю життя агента.

Процес формування смисложиттєвої диспозиції особистості агента підпорядкований загальним закономірностям соціалізації, але при цьому детермінований 1) межами компетенції габітусу агента – як здатності до сприйняття, розуміння та інтеріоризації певних життєвих смислів, і 2) різними капіталами, що конгруентні його соціальній позиції й доступні в її межах, – як ресурсами реалізації смисложиттєвої диспозиції.

Габітус, заснований на життєвому досвіді особистості, задає структурні межі компетенції потенційних практик, що нерелефлюксуються, і, відповідно, соціальних диспозицій агентів. Проте у межах певного габітусу агент цілком здатний до рефлексії, яка не суперечить логіці його габітусу. При цьому смисложиттєва диспозиція особистості може діяти як на рівні дискурсивної свідомості – що відповідає когнітивним компонентам соціальних диспозицій в логіці В. Ядова, так і на рівні практичної свідомості в розумінні Е. Гіденса [23, с.17-18] – що не суперечить габітальним схемам й обмеженню смисложиттєвої диспозиції особистості агента межами компетенції його габітусу у П. Бурд'є [24]. Дане положення надає можливість пояснити факт найпоширенішої побудови смисложиттєвих диспозицій агентів в межах нерелефлюксованого сприйняття повсякденності, іншими словами – функціонування смисложиттєвої диспозиції найчастіше відбувається на рівні повсякденної свідомості особистості, формує її повсякденну раціональність, яка сприймається як деяка очевидність, багато разів перевірена повсякденною практикою.

Висновок: Використання в соціології концепту «смисложиттєва диспозиція особистості» на підставі теоретико-методологічної основи постструктуралістської соціології має великий евристичний потенціал оскільки дозволить дослідити специфіку смислової детермінації організації суспільного життя у сучасних суспільствах, а також

виокремити та диференціювати соціологічне розуміння феномена смислу життя від філософського та соціально-психологічного.

Література

1. Коган Л.Н. Человек и его судьба [Текст] / Лев Наумович Коган.— Москва : Мысль.— 1988.— 283 с.
2. Вебер М. Избранные произведения [Текст] / Макс Вебер.— Москва : Прогресс, 1990.— 805 с.
3. Пивоваров Д.В. Смысл жизни человека [Текст] / Д.В. Пивоваров // Современный философский словарь / Под общ. ред. Кемерова В.Е.— Москва : Академический Проект, 2004.— С. 637.
4. Фролов И.Т., Гуревич П.С. Смысл жизни (человека) / Философский словарь / Под ред. Фролова И.Т. М.: «Республика», 2001.
5. Кутырев В.А. Человек в мире: типы смысложизненных ориентаций [Текст] / Владимир Александрович Кутырев // Общественные науки.— 1990.— №2.— С. 119-133.
6. Гумницкий Г.Н. Смысл жизни, счастье, мораль [Текст] / Григорий Николаевич Гумницкий.— Москва : Знание, Серия Этика, 1981.— №7.— 64с.
7. Миронова С.В. Смысложизненные ориентации и представления о счастье в российской журнальной прозе молодых авторов второй половины 90-х гг. XX в.: Опыт социологического исследования : автореф. дис. на соиск. научн. ст. канд. социол. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» / Светлана Викторовна Миронова.— Барнаул, 2002.
8. Соколова Е.В. Смысложизненные ориентации студенческой молодежи в условиях реформирования российского общества (На материалах исследований в Красноярском крае с 1988 по 2004 г.) : автореф. дис. на соиск. научн. ст. канд. социол. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» / Елена Владиславовна Соколова.— Красноярск, 2006.
9. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) [Текст] / Дмитрий Алексеевич Леонтьев.— 2-е изд.— Москва : Смысл, Серия: Психодиагностическая серия, 2006.— 22 с.
10. Пальм Г.А. Смысл жизни как феномен сознания [Текст] / Галина Аркадьевна Пальм. // Вісник Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара.— 1998.— №3.— С. 38-41.
11. Смысл жизни // Добренъков В.И., Кравченко А.И. Социология: в 3-х томах : словарь по книге (доступно на <http://www.voluntary.ru/dictionary/589>).
12. Немировский, В.Г. Смысл жизни : проблемы и поиски [Текст] / Валентин Геннадьевич Немировский.— К. : Политиздат Украины, 1990.— 223 с.
13. Яковенко А.В. Смысли життя, як соціальна проблема в суспільстві, що глобалізується : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціол. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / Андрій В'ячеславович Яковенко. — Харків, 2012. —

44 с.

14. Злобина Е.Г. Категория «личность» в системе понятий социологической теории [Текст] / Елена Геннадиевна Злобина.— Социология : теория, методы, маркетинг.— 2002.— №2.— С.121-134.

15. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси, 1961.

16. Тыщенко В.П. Единство практической цели и смысла жизни / В кн.: Социальные функции философии. Свердловск, 1981.

17. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / Алексей Николаевич Леонтьев.— Москва, 1977.

18. Асмолов А.Г. Деятельность и установка [Текст] / Александр Григорьевич Асмолов.— Москва : Изд-во Московского университета, 1979.— 149 с.

19. Смольянинов И.Ф., Шилов В.Н. Сущность и функции призвания человека / Вестник Ленинградск. ун-та, сер. Экономика. Философия. Право, № 23, вып. 4, 1980.

20. Зеленкова И.Л. Статус проблемы смысла жизни в системе нравственной культуры [Текст] /

Инесса Львовна Зеленкова // Вопросы нравственной культуры.— Вильнюс, 1981.

21. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности [Текст] / Владимир Александрович Ядов / В кн.: Методологические проблемы социальной психологии.

— Москва: Наука, 1975. — С. 89-105.

22. Бурдьё П. Начала [Текст] / Пьер Бурдьё.— Москва : Socio-logos, 1994.

23. Гидденс Э. Устройство общества : Очерк теории структуризации [Текст] / Энтони Гидденс.— 2-е изд. — Москва : Академический Проект, 2005. — 528 с. — («Концепции»).

24. Бурдьё П. Структура, Габитус, Практика [Текст] / Пьер Бурдьё ; [пер. с франц. Н. А. Шматко]

// Журнал социологии и социальной антропологии.— 1998.— Том 1.— № 2.— С. 40-58.